

Posudek oponenta habilitační práce

Masarykova univerzita	
Fakulta	sociálních studií
Obor řízení	Sociologie
Uchazeč	PhDr. Jaromír Volek, Ph.D.
Pracoviště uchazeče	Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií
Habilitační práce (název)	Čeští žurnalisté v post-transformační etapě
Oponent	Simon Smith
Pracoviště oponenta	Institut sociologických studií, Univerzita Karlova v Praze

Text posudku (rozsah dle zvážení oponenta)

Úvodní poznámky

Mám k předložené habilitační práci řadu kritických poznámek, ale v úvodu je třeba říct, že vztahují se především k prezentaci, k teoretickému nebo výkladovému rámci a do menší míry k analýze/interpretaci některých dat, nikoli ke konstrukci výzkumu, kterou považuji za velmi kvalitní a důslednou.

Práce je empiricky bohatá a teoreticky dobře informována. Menší problém však tkví v tom, že se tyto dvě dimenze se potkávají bez toho, že by byly příliš úspěšně integrovány. Autor nabízí důsledně argumentovaný výkladový rámec o vývoji mediálního systému a novinářské profese v době pozdní modernity a paralelně poskytuje poznatky z vysoce hodnotného, přesvědčivě konstruovaného “mixed methods” výzkumu mezi českými novináři. Jako čtenář jsem však často nabyl pocit, že čtu dva texty v jednom, které se sice komunikují, ale málo se vzájemně informují. Symptomatické je, že závěrečný pokus o zevšeobecnění spíše jen opakuje teze a stanoviska představená už v úvodu, než aby navázal na zjištění z empirické studie. Pro čtenáře, kteří nemusejí sdílet autorův výklad ohledně směřování současného novinářství a vývoje českého mediálního systému, je to poněkud frustrující čtení, byť nakonec vděčné, vzhledem k bohatství a zajímavosti empirických dat.

Mé kritické poznámky k textu spadují do tří oblastí:

- Prezentační / paratextové nedostatky
- Teoretické / pojmové nedostatky
- Otázky k interpretaci empirických dat

Prezentační / paratextové nedostatky

1. Nedostatečné/problematické označení respondentů

Respondenti z hloubkových rozhovorů jsou v práci označeni podle pracovní pozice (redaktor, editor, šéfredaktor) a generační příslušnosti (nejstarší, střední, nejmladší). Způsob označení taky prozrazuje jejich rod. Je s podivem, že autor neoznačoval respondenty podle kritérií, podle kterých byli vybráni (metodologická příloha na str. 224 uvádí, že vybral pro hloubkové rozhovory tři skupiny lidí: novináři v řídicích funkcích, „novinářské celebrity“ a novináři-začátečníci). To bych pokládal za standardní přístup.

Autor navíc nikde nevysvětluje, co přesně znamená vybraný generační styl označení respondentů. Koresponduje s rozdělením mezi pre-transformační, transformační a post-transformační generací, používaném v páté kapitole pro interpretaci dat z dotazníků? Pokud je to tak, to je pro mě trochu problematické. Znamenalo by to, že autor použil kategorie odvozené z kvantitativní analýzy za účelem rozřídění kvalitativních dat z hloubkových rozhovorů. S tím postupem přichází nebezpečí, že rozhovory slouží jen tomu, aby ilustrovaly typy vytvořené v rámci analýzy statistické. Aby se autor vyhnul tomuto nebezpečí, bylo by asi lepší označit respondenty podle jejich vyjádřených generačních příslušností (proč neuvést jejich vlastní slova v reakci na otázku II.1: “Máte pocit příslušnosti k nějaké generaci? *Pokud ano, jak byste jí pojmenoval?*”). Bylo by ale užitečné označit respondenty i podle jiných kritérií, které pomohou čtenáři situovat je v poli a získat nezávislý pohled na tom, “odkud” respondent mluví. Osobně bych vítal informace o typu média, ve kterém respondent pracuje (např. periodicitu, celostátní nebo regionální), a o jeho rubrice nebo specializaci (minimálně rozlišení mezi a/ zpravodaji a komentátoři; b/ generalisty a specialisty).

2. Absence dotazujícího hlasu

Často jsem měl pocit, že potřebuji vidět otázku, na kterou respondent odpověděl. Je škoda, že autor - až na malé výjimky - neukázal dialogičnost, která je z celé řady citátů implicitně cítit.

3. Presentace diskusních příspěvků

Oceňuji sice, že autor považoval za vhodné využít čtenářské diskusní příspěvky jako zdroj, mám ale výhrady ke způsobu, jak je použil: jakožto sondáž veřejného mínění. De facto bral vybrané komentáře jako odpovědi na pomyslnou otázku: *co si myslíte o dnešní české žurnalistice?* To je problematické nejen kvůli jejich sporné reprezentativnosti, ale i protože v textu chybí kontext (a kotext) autorem vybraných příspěvků jako fragmentů rozhovorů, případně jako pokračování (re)produkce veřejného mínění, kterou samotný článek počal. Diskutování pod novinovým článkem je totiž specifický žánr psaní (vědění), jehož klíčovým prvkem je reaktivita: diskutující reagují buď na článek anebo (a tento moment často převažuje) diskutují vzájemně reagují jeden na druhého.

Navíc vybrané komentáře pocházejí z rozmanitých zdrojů (názorově, technologicky a mediálně). Je diskuse na Parlamentních listech porovnatelná s diskusí na Lidovkách? Je diskuse k televiznímu pořadu porovnatelná s diskusí k novinovému článku? Je diskuse na Facebooku porovnatelná s diskusí pod článkem? Víme z metodologické přílohy práce, že komentáře mohou být z kteréhokoli z výše jmenovaných zdrojů, ale v textu třetí kapitoly se dozvíme jen to, jestli byl komentář anonymní nebo ne. Podle mého názoru, je nutné minimálně označit, odkud daný příspěvek pochází. Dobrá praxe je ovšem reprodukovat screenshoty, aby čtenář viděl i bezprostřední kotext (a paratext). Ideální by bylo organizovat taky výklad nejen podle daného teoretického schémata, ale křížově podle rozličných médií a kanálů (web a FB). Analýza by takto nabrala zajímavou komparativní dimenzi.

Teoretické / pojmové nedostatky

1. Využití Bourdieuvu konceptu pole

Autor sice definuje pole jako místo mocenských vztahů ale de facto ho bere jako aktéra, který jedná kolektivně a jednotně v rámci širších mocenských vztahů (vůči jiným polím). Tím určitě je, ale autor podceňuje důležitost vnitřních bojů mezi dominantními a dominovanými póly pole, což může vést ke sporným interpretacím některých jevů. Např. „štěpení zpravodajských médií“ je vnímáno jako „autodestruktivní proces“ z hlediska novinářské profese (str. 54). Situace ovšem vypadá jinak, pokud bereme pole ne jako aktér, ale jako diferencovaný prostor, uvnitř něhož je konkurence přirozená a může být i zdravá z hlediska (obnovy) profesní identity, protože ve sporech se reprodukuje vědomí o tom, co novinářství je. Ne nutně, samozřejmě, ale potenciálně. Podobně je to s nástupem participativní a datové žurnalistiky: tam mohou být zárodky nových profesionálních projektů, jejichž nositelé se postaví doxe pole.

2. Pojetí profesí a profesionalizace

Autor nabízí strukturální výklad novinářské profese a profesionalizace, odkazující mj. na Wilenského teorii profesionalizace, která byla kritizována Abbottem (v knize *The System of Professions*, University of Chicago Press) takto:

„The central problem with the current concept of professionalization is its focus on structure rather than work... It is control of work that brings the professions into conflict with each other and makes their histories interdependent. It is differentiation in types of work that often leads to serious differentiation within the professions.“ (1988: 19-20)

Předložena práce je kritizovatelná ze stejných důvodů. Používá spíše lineární pojetí profesionalizace, které zohledňuje strukturální dimenze na úkor samotné práce a definičních / jurisdikčních sporů kolem ni.

I z toho důvodu postrádám alternativní výklad profesionální práce nikoliv jako pravidly vymezené činnosti ale jako inferenční, intuitivní, improvizované činnosti. Novináři například celkem úspěšně (úspěšněji než akademici) brání hodnocení pracovního výkonu podle kvantitativních indikátorů: není to znak profesionální autonomie?

3. Splynutí pojmů konkurence s heteronomie

Konkurenční pole novinářství jsou, podle mého výkladu, pole činnosti sblížených profesí, které mohou potenciálně převzít úlohy a role, jež dnes společnost svěřuje zpravodajským médiím. Dalo by se mluvit o konkurenci ve vztahu současného novinářství k blogerům anebo k webovým stránkám napodobujícím zpravodajství, ale produkujícím tzv. fake news. Dalo by se mluvit o konkurenci v případě (zaměstnanců a algoritmů) Facebooku nebo Googlu, do té míry, že nabízejí zpravodajské služby (i když se přiživují na existenci klasických médií). V jistém smyslu je konkurenční i vztah novinářství k PR nebo k reklamě. A můžeme jistě mluvit o konkurenci na pracovišti mezi novináři a třeba grafiky a tiskaři pro některé úkoly v rámci produkce novin; anebo se zvukaři, kameramany a jinými technickými profesemi v případě televize a rozhlasu.

Žádný z příkladů v citacích na str. 155 ale podle mě nepopisuje konkurenční vztah. Hlavně popisují vztahy s profesními poli, se kterými specializovaný novinář musí spolupracovat, protože píše o dané oblasti. (Nevím, jestli by takto mluvili generalisti).

Podobně vztah novinářiny k ekonomii, ke správě anebo k politice není konkurenční (jak čteme např. na str. 20): nejde o skupiny nabízející srovnatelnou/zaměnitelnou službu stejně

veřejnosti. V obou případech jde o heteronomii: ve hře je míra autonomie každého pole, nikoliv jejich relativní úspěšnost na stejném „trhu“. (Vztah novinářství k politické sféře může sice vypadat konkurenční ve smyslu, že politici aspirují na to samostatně interpretovat realitu a tak často rozporují novinářské výklady, ale koneckonců je to situace vzájemné závislosti, kde se každá strana snaží prosadit svou logiku jako dominantní, a tak kontrolovat výslednou podobu, načasování a výběr zpráv, ale nesnaží se toho druhého nahradit/vytlačit.)

Rozlišení mezi konkurencí a heteronomií je důležité, protože oba typy vztahu ovlivňují profesionální identitu novinářů, ale jinak.

4. Jednostranný výklad nástupu participativního novinářství

Participativní novinářství je vykresleno buď jako hrozbu anebo jako obranná reakce na současnou krizi profese. Chybí ale uznání toho, že má i svou pozitivní mytologii (stejně jako „data journalism“ představuje pozitivní uchopení toho, co autor popisuje jako deprofesionalizující důraz na technické kompetence). O technologických změnách kolují utopické i dystopické narativy, které mají v rámci profese své odpůrce, jenž v něm vidí zdroje úpadku, ale taky své zastánce, jenž v něm vidí naopak zdroj nového obrození. (Uznávám, že tyto hlasy jsou slabší dnes než před deseti lety, ale významně přispěly k diskursivnímu kontextu, ve kterém se soudobé novinářství nachází.)

5. Nepřesnost uchopení komplexního vztahu mezi profesí a organizací

Autor nikde explicitně nevysvětluje, jak pojímá organizace, ale má tendenci je redukovat na jednotky, ve kterých se profesionální život děje („Organizační identita představuje flexibilnější komplex profesních postojů“ (str. 120)), což je trochu problematické v poli, kde spousta novinářů působí (de jure) na volné noze anebo pracují pro víc organizací najednou, a kde naopak mediální organizace jsou firmy, kde pracují i lidé, kteří nejsou členové novinářské profese. Redukce organizací na jednotky, ve kterých členové profese působí, vede k podcenění napětí mezi členstvím v organizacích a členstvím v profesích. Autor si sice tohoto rozporu všimá, ale chápe ho jako rozpor mezi univerzálem a konkretizací: rozpor existuje, podle autora, protože organizace je nedokonalé ztělesnění profesních hodnot. Spíše než vidět jedno jako ideál a druhé jako (nutně kompromitovanou) realitu, není ale přesnější vidět je jako dvě hřiště, na kterém profesionál působí? V jistém smyslu se dá říct, že profesionál je profesionálem, protože má odpovědnost vůči dvěma pánům: vůči své organizaci (pokud pracuje pro organizaci) a zároveň vůči svým klientům (čtenářům, veřejnosti, občanské společnosti). Fakt, že si může říct (třeba ve chvíli, když ho jeho nadřízený naštvá): „vždyť já nepracuji (jen) pro tuto organizaci, pracuji pro čtenáře“, mu poskytuje důležitý manévrovací prostor a pocit autonomie. Navíc jakmile uznáme, že organizační a profesní principy/logiky jsou vždy v jistém rozporu (což nevyklučuje, že někteří novináři nemohou v konkrétním čase a místě vnímat svou vlastní organizaci jako garanci profesních hodnot), je o to důležitější studovat život na pracovišti jako první arénu, kde se dennodenně rozhoduje, kdo je a kdo není novinář: Kdy musí novinář dělat „mimoprofesní“ úkoly? Kdy smí/musí ne-novinář vykonávat „profesní“ úkoly? Tam se prakticky a provizorně řeší rozpor mezi profesí a organizací.

Připomínky k interpretaci empirických dat a obecně k obsahu

Str. 13: „... profesních vzorců, které se v západoevropských médiích formovaly postupně v celém poválečném období.“

Plošné označení „západoevropská média“ je problematické v tom kontextu: mediální systémy přece neformovaly postupně v celém poválečném období např. ve Španělsku, Portugalsku a Řecku.

Str. 24: „Nikki Ushera (2011). Jeho studie ...“

Má být: „Její studie ...“

Str. 28: „d) důsledkem redukce této významné charakteristiky stabilizující po desetiletí výkon novinářského povolání bude oslabení sociální kontroly, kterou mohli vlastníci uplatňovat na své novináře.“

Tomu bodu příliš nerozumím: před chvílí autor tvrdil, že naopak loajalita k organizaci přetlačuje profesní identitu. Asi tady naráží na pojem “boundaryless career”, který je relevantní pro novinářství, kde se trvalé pracovní smlouvy stávají spíše výjimkou než normou.

(Viz např. Gollmitzer, M. (2014) *Precariously employed watchdogs? Journalism Practice* 8(6): 826-841.)

Str. 58: „pandemie nedůvěry, která zasáhla žurnalistickou profesi v celém euroamerickém poli kulturní produkce, může souviset s rozpouštěním hranic žurnalistického pole“

Rozpouštění hranic ovšem může mít dvě podoby: podoba defenzivní hraniční práce anebo podoba expanzivní hraniční práce (cf práce Thomase Gieryna o „boundary work“ v dějinách vědy). Autor předpokládá, že pro novináře jde o defenzivní boj, ale pozornost si zaslouží i opačný výklad – vzhledem k tomu, že doba (i díky technologickým změnám) poskytuje příležitosti osvojit si nové úlohy a kompetence, může vést k expanzivním hraničním bojům, a proto dnes vypadají hranice profese propustnější.

Str. 66: „Jinými slovy, nedůvěra ke zpravodajským médiím a jejich žurnalistům stoupá zvláště v nejvyspělejších zemích s rozvinutou pluralitní demokracií“

Asi autor nechce naznačit, že demokracie je rozvinutější v liberálních (severoatlantických) než v korporativistických mediálních systémech (kde je ostatně nejvyšší čtenost novin).

Str. 78: „tím je u nich pravděpodobnější nárůst nedůvěry vůči médiím“

Proč nárůst? Tabulka 19 toto neukazuje.

Str. 83: „Kritici tak přijímají „identitu“ strážců morálky a jejich diksurzivní „aktivita“ má povahu role soudců a stázců řádu, kteří připisují novinářům identitu těch, kteří jej porušují.“

Ale nepřijímají ti kritici normativní diskurs, který novinářům připisuje tuto společenskou roli? Není to vlastně konzervativní diskurs, který uznává profesionální působíšti novinářů, ale zpochybňuje kompetence těch, kteří posty zastávají?

Str. 107: „První výraznější propad důvěry začal být výzkumně viditelný již v letech 2001–2002, posílil v roce 2007 a akceleroval v roce 2009“

Ty etapy nejsou příliš vidět z grafů 3 a 4.

Str. 114: „Nedomníváme se ale, že naznačený úpadek důvěry lze izolovaně spojovat jen s novinářským profesním chováním.“

Ovšem citace z diskuse často zmiňují právě profesní chování (výběr zpráv, způsob psaní, jestli jsou články podepsány apod.).

Str. 147-8: k pátému atributu epistemologické dimenze profesní identity („Vyjadřuji názory jen tehdy, pokud mám pro svá tvrzení jasné důkazy a důvěryhodné zdroje“) autor píše, že „domácí novináři si nechávají větší prostor pro situace, které neodpovídají profesním pravidlům.“ Nebyla by ale nesouhlasná odpověď legitimní pro novináře-komentátory?

Str. 159: „Kolikrát mám jasnej pocit nekorektního postupu. Někdy mě to vysloveně vytočí, ale když to vezmu jen podle kodexu nebo tak, je to udělaný tak, že se tomu nedá nic vytknout. Ale já to cítím, a když se o tom pak bavíme, vidíme to všichni. Objektivita je pocit.“ (citát, editör střední generace)

Tady bych namítal, že nejde o chybějící profesionalitu, o “nedokonalou praxi”, právě naopak: mluvčí si zde nárokuje inferenční přístup k věci, tzv. “professional discretion”, což je nejvyšší stupeň profesionalismu, který nadřazuje vlastní žití, na zkušenosti založené intuitivní dovednosti nad suchá klasifikační pravidla. Totéž dělá zkušený lékař či zkušený právník a nikdo v těch případech nemluví o rozkladu identity.

Str. 167: „Čím je profesní identita méně koherentní, respektive čím je více fragmentovaná či dokonce rozštěpená, tím snadněji podléhá politické či ekonomické manipulaci“

Mně není jasné, proč by to tak bylo. Logicky by z velké fragmentovanosti vyplývala velká variabilita v míře manipulovatelnosti českých novinářů.

Závěry

Největší nedostatek této práce, kterou můžeme zařadit především k sociologii profesí, je absence věcného popisu materiální stránky profesní práce - nevidíme tu pracovní procesy, pracovní nástroje a technologie, pracovní rutiny, pracovní prostředí, skupinovou organizaci práce. Autor (a jeho prostřednictvím dotázaní novináři) říká hodně o smyslu, étosu a poslání novinářství, ale málo o jeho úkolech na praktické úrovni, a proto není schopný zachytit profesionální identitu, jak se vyjadřuje a vyjednává dennodenně v práci a prací. Ale uznávám, že v žádné studii není možné pokrýt vše, a autor se rozhodl zkoumat identitu z jiného úhlu.

Navzdory uvedeným výhradám považuji předloženou habilitační práci za významný příspěvek k našemu vědění o současném českém novinářství díky představení nezvykle podrobných a odborně zpracovaných empirických dat. Akademická i profesní veřejnosti ji určitě ocení.

Dotazy oponenta k obhajobě habilitační práce (počet dotazů dle zvážení oponenta)

K úvodní historické kontextualizaci:

Proč jste nezmínili samizdat v části kapitoly 1, která se zabývá pre-transformační fází proměny mediálního systému? Některá média (např. Respekt, LN) tam mají kořeny.

K mezigeneračnímu srovnání:

Zkusil jste vymezit generace jinak, nebo víc, v průběhu analýzy dat? Je prezentované rozdělení výsledkem pokusu najít to, které produkuje nejvýraznější hodnotové rozdíly?

Ke konstrukci součtových indexů, podle kterých jsou porovnávány generační profesní postoje:

Jaká je míra vnitřní konzistence jednotlivých indexů? Potvrzuje se empiricky, že dané výroky patří k sobě?

Závěr

Habilitační práce Jaromíra Volka “Čeští žurnalisté v post-transformační etapě” *splňuje* požadavky standardně kladené na habilitační práce v oboru Sociologie.

V Bratřovicích dne 29.7.78

podpis